

Het graf van vergeten mensen

Leendert Brouwer

Leendert Brouwer kan met cijfers onderbouwen dat er grote belangstelling bestaat voor zijn werk. Hij onderzoekt Nederlandse namen, in het bijzonder familienamen. De database die hij onderhoudt kan worden geraadpleegd via de website van het Meertens Instituut en trekt “een verbazingwekkend hoog bezoekersaantal”, honderdduizenden bezoekers per jaar. Samen met de database met voornamen is het een van de grote trekpleisters van de website van het Meertens Instituut. Veel mensen tikken natuurlijk in de eerste plaats hun eigen familienaam in, om te zien waar deze naam het vaakst voorkomt in Nederland, wat mogelijkwerwijs de betekenis ervan is, en hoe de naam in oude documenten voorkwam. “Als ik ergens vertelde wat voor werk ik deed, keken mensen verwonderd op”, zegt Brouwer, “men kon zich niet voorstellen dat ik me daar beroepsmatig mee bezig hield. Nu kan ik gelukkig verwijzen naar de Nederlandse Familienamen Databank, daar ligt mijn ziel in.”

Poepjes en Naaktgeboren

Er zijn genoeg wetenschappelijke redenen om namen te bestuderen. “Neem een eenvoudig zinnetje: ‘Meneer Hulot gaat op vakantie’. Die naam Hulot geeft de meeste kleur aan die zin, terwijl de gemiddelde taalkundige naar mijn indruk juist naar die naam het minst goed zal kijken.”

Er zijn nog meer redenen waarom naamkundig onderzoek van belang is. "Omdat namen doorgaans langzamer veranderen dan andere woorden, vormen zij als het ware de oudste taallaag. Wie namen bekijkt, kan terugkijken in de geschiedenis van de taal."

Bovendien heersen er veel mythen over namen, die de naamkundige kan wegnemen. Zo geloven veel mensen in het verhaal dat Napoleon verantwoordelijk zou zijn voor vreemd klinkende Nederlandse familienamen als *Poepjes* en *Naaktgeboren*. Toen het Franse bewind iedere Nederlander verplichtte zich met een achternaam bij het bevolkingsregister te melden, zouden sommige mensen uit protest rare namen hebben opgegeven.

Brouwer ontdekte dat het ingewikkelder lag: zulke namen bestonden al voor de Franse tijd en hebben mogelijk een oorsprong die helemaal niet zo belachelijk was. Zo zal men de verklaring voor de naam *Poepjes* eerder vinden in de Friese voornaam *Poppo* of in *Poepe*, een naam voor een Duitse seizoensarbeider, uit het Duitse woord *Bube*. En zo zou *Naaktgeboren* een verbastering kunnen zijn van *Nachgeboren*, een naam voor een kind dat geboren werd nadat de vader overleden was. Het Latijnse equivalent van die naam bestaat ook: *Posthumus*. Een andere theorie over deze naam is dat hij oorspronkelijk een bijnaam was voor iemand die volgens Brouwer "bij herhaling zijn schouders ophaalde en aan de aanwezigen in de herberg liet weten dat we niet zoveel kapsones moeten hebben aangezien we allemaal naakt geboren zijn".

Een vondeling met een stuk satijn

Zeker voor dit type namen, waarvan we te weinig weten om een eenduidige verklaring te kunnen geven, is het goed om onderzoek naar bijnamen uit dorpsgemeenschappen in de twintigste eeuw erbij te betrekken om motieven te vergelijken. Familienamen zijn van oorsprong namelijk vaak bijnamen.

Bij het verklaren van familienamen stuit Brouwer geregeld op verrassingen, mede dankzij de vondsten van stamboomvorsers. "Je moet de geschiedenis van een naam kennen om er iets over te kunnen zeggen. Bij een naam als *Amelander* bijvoorbeeld, zul je in eerste instantie denken aan iemand van het eiland Ameland, maar het blijkt een familie uit de Amelanderstraat in Leeuwarden te zijn. Bij de naam *Satijn* kun je gissen dat het een bijnaam voor een stoffenhandelaar was,

maar het blijkt de naam van een vondeling te zijn: het jongetje dat de voorouder was van deze Limburgse familie had een stukje wit satijn bij zich waarop geschreven stond dat hij als Joseph was gedoopt.”

5

In een zeilbootje

Het Meertens Instituut is de enige instelling in Nederland waar nog systematisch naamkundig onderzoek bedreven wordt. Samen met vier onderzoekers werkt Brouwer sinds eind 2006 in een Documentatiecentrum Naamkunde. Het blijft echter een klein vakgebied, zeker in vergelijking met bijvoorbeeld Duitsland of Scandinavië, waar de discipline nog echt bloeit. “Er is onlangs wel een mooi boek verschenen over plaatsnamen, maar de beide auteurs hebben dat in hun vrije tijd moeten schrijven.”

Ondanks de nieuwe impulsen ziet Brouwer, in tegenstelling tot zijn jongere collega's, nog geen reden tot optimisme. “We zitten in een zeilbootje en moeten de wind op de een of andere manier zelf blazen. Maar er moet meer steun van boven af komen om de naamkunde gestalte te geven. Er zullen toch ergens naamkundigen opgeleid moeten kunnen worden!” Veel naamkundige kennis dreigt verloren te gaan, omdat de laatste vakbroeders die kundig zijn om de eigenamen adequaat in hun historische dimensies te beschouwen op leeftijd zijn.

Autodidact

Brouwer beschouwt zichzelf als autodidact omdat hij geen voltooide wetenschappelijke opleiding heeft. Hij kwam ongeveer vijfentwintig jaar geleden in dienst van het Meertens Instituut als documentalist. Hij ziet zichzelf inmiddels als iemand “tussen een documentalist en een wetenschapper in”, want hij is in de loop van de tijd informatie uit de door hem beheerde database ook zelf gaan interpreteren.

Brouwer weet nog hoe hij op het Meertens Instituut terecht kwam. “Omdat ik had besloten dat ik niet verder wilde met mijn studie Slavische talen, ging ik een baantje zoeken. In een bibliotheektijdschrift vond ik een personeelsadvertentie. Het instituut zocht een medewerker voor de documentatie.” Brouwer schreef een brief, en werd pas een tijdje later uitgenodigd voor een gesprek. “Het oude gebouw op de Keizersgracht had nog een prachtige draaideur die er later vol-

komen onnodig uitgesloopt is. Toen ik daar binnenkwam voor het sollicitatiegesprek had ik het gevoel in de tijd terug te gaan. Ik kwam in een hal met marmer en lambriseringen. In de portiersloge zat meneer De Jong boven een krant zijn bril schoon te poetsen. Alles aan die man was nog jaren vijftig: zijn pak, zijn haar, zijn zelf gedraaide sigaretten en ook die bril.”

De dag na het gesprek kreeg Brouwer al een briefje. Hij was aangenomen. “Ik kreeg een bureau aan het raam van een kamer met een krakende parketvloer. Achter me zat een bedachtzame en voorname man me pijprokend in de gaten te houden. Dat bleek meneer Stolk te zijn, die in Het Bureau van Voskuil geportretteerd is als meneer Goud. Ik moest systeemkaartjes tikken, die te stug waren voor de roller van de typemachine, en dan in tweevoud, met een carbonnetje ertussen. Ik was een jongen die een leren pilotenjek droeg, wat deed ik hier?” Uit beleefdheid bleef hij die dag zitten, maar hij nam zich voor de volgende dag niet terug te komen. Dat is inmiddels enkele decennia geleden.

Vrijwel geheel ontmanteld

Een van de grote projecten waarbij Brouwer gaandeweg betrokken raakte, was de verzameling van familienamen. De basis daarvan was de Nederlandse volkstelling uit 1947. De deelnemers aan die telling – dat waren alle Nederlanders, want deelname was verplicht – schreven hun naam- en adresgegevens op een apart strookje, dat op het gemeentehuis met gegevens van de burgerlijke stand kon worden vergeleken. “We hebben ze nog steeds opgeslagen, honderden dozen met strookjes papier.” Op basis ervan gaf het instituut tussen 1963 en 1988 een reeks boeken uit waarin per provincie wordt geïnventariseerd welke namen er voorkomen. “Dat was eigenlijk bedoeld als het voorwerk voor een interpretatie”, zegt Brouwer. “Maar daar is het niet meer van gekomen.”

In de jaren negentig werd de afdeling Naamkunde namelijk vrijwel geheel ontmanteld door de toenmalige directeur van het Meertens Instituut. Hij vond de afdeling te groot en voerde een reorganisatie door. Brouwer: “Zo bleven er uiteindelijk nog maar twee mensen over: Rob Rentenaar en ik. Rentenaar was de wetenschapper, maar richtte zich vooral op plaatsnamen. Ik deed de documentatie, maar de vraag voor wie ik dat eigenlijk deed, werd wel steeds prangender.”

Mormonen

Dat veranderde met de opkomst van het internet. Hans Bennis pleitte er eind jaren negentig als nieuwe directeur voor om alle bestaande databases van het instituut op het internet te zetten. De database met Nederlandse familienamen was een van de eerste waarmee dat gebeurde. "We begonnen in het jaar 2000 met ongeveer duizend namen, maar al snel stroomden de verzoeken binnen van mensen die hun eigen naam misten. Als zo'n verzoek binnenkomt, zoek ik de bijpassende gegevens en zo zijn er gaandeweg zo'n tachtigduizend namen beschikbaar gekomen. Nog ongeveer twintigduizend en dan zijn alle namen die er in 1947 waren wel verwerkt. Ik ben een soort mormoon geworden." De Mormonse kerk in Salt Lake City is al lange tijd bezig met namen van alle overleden personen te verzamelen, om deze postuum te kunnen dopen.

Met die religieuze ambities heeft Brouwer niets op, maar toch betrapt hij zich er wel eens op een vergelijkbare drijfveer te hebben. "Ik haal vergeten mensen uit het graf door hun naam op internet te vereeuwigen; door even op hun naam te wijzen. Daar krijg ik een plechtig gevoel bij. Ik doe het ook in mijn vrije tijd; dan vind ik het aardig om oude foto's van onbekenden op te verzamelen. Het zijn onbekende namen en onbekende gezichten, maar ze worden weer even tot leven gewekt. Ik zou ook wel een portrettengalerij aan de databank willen toevoegen en dan schuif ik er hier en daar stiekem zo'n onbekende in zodat hij of zij weer een identiteit krijgt."

Het Meertens Instituut is een instituut voor onderzoek en documentatie van de Nederlandse taal en cultuur van de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen (KNAW). Centraal staan de verschijnselen die het alledaagse leven in onze samenleving vormgeven.

Het Meertens Instituut is ontstaan in 1930. Op het gebied van de Nederlandse taal bestudeert het Instituut geografische, sociale en diachrone variatie, een specifiek terrein dat binnen de taalkunde wordt aangeduid met Variatielinguïstiek. Het onderzoek naar de culturele factoren die bepalend zijn voor groepsvormende processen ligt op het terrein van de Nederlandse Etnologie.

Kenmerkend voor het Meertens Instituut is de multidisciplinaire samenstelling van de onderzoeksgroep, waarin onder meer disciplines als taalkunde, sociolinguïstiek, neerlandistiek, geschiedwetenschap, antropologie, sociologie, muziekwetenschap en cultuurwetenschappen zijn vertegenwoordigd. Op deze vakgebieden heeft het instituut decennialang materiaal verzameld, geconserveerd, gedocumenteerd, inhoudelijk ontsloten en onderzocht. Met omvangrijke collecties en documentatiesystemen kan het worden beschouwd als een centrum van kennis op het gebied van taalvariatie en volkscultuur. Ook grootschalige databanken ondersteunen het onderzoek.

Het Meertens Instituut heeft in eerste instantie een wetenschappelijke doelstelling op het gebied van volkscultuur en taalvariatie. Het werkt daartoe ook samen met andere kennisinstellingen, zoals universiteiten en musea, en participeert in diverse internationale samenwerkingsverbanden. Door samenwerking met instellingen zoals musea en media kan het instituut een bijdrage leveren aan publieksvoorlichting op dit gebied. Met uit onderzoek verkregen inzichten hoopt het Meertens Instituut behalve het wetenschappelijke debat ook het maatschappelijke en het politieke debat te kunnen ondersteunen.

De resultaten van het onderzoek worden gepubliceerd in publicaties en boeken en worden bekend gemaakt in lezingen op congressen en symposia. Uitgebreide informatie over het Meertens Instituut vindt u op de website: www.meertens.knaw.nl